

VITÉZ GYÖRGY

Előzetes szigorlat

Vitéz György nagy szatirikus írónk és fontos írónk. Könnyen előfordulhat ugyan az a baleset, hogy nagyon kevesen fogadják el az előrebocsátott értékelés pozitív kitételeit, hiszen az elsődlegesen szatirikus vénával megáldott alkotóknak általában nem szokott csont nélkül bábért szavazni a kritikai és történeti közvélekedés. De ha már baleset történik, abban az a jó, hogy a baleseti sebészet operációja, korrekciója is mindjárt következhet. Műtse bele az Interpretáció – ha tudja! – a vitézi korpuszt, a versezetek szóban forgó halmazát háború utáni líránk megsebzetten is vaskos testébe. Előbb természetesen boncolja fel magát ezt a korpuszt elevenen – csak hogy fogalmat legyen képes alkotni arról, mivel is foglalkozik valójában. Hogy az utóbbi tett azután használ-e a páciens egészségének?!

Szükséges a viviszekció, mert ezt a költői életművet amúgy rendesen fel kell még fedezni. Ennek során pedig nem maradhat rejtve az sem, hogy bizonyos, az 1970-es, '80-as években markánsan jelentkező, később elnagyoltan és differenciálatlanul „posztmodern”-nek nevezett líra-aktivitások szolgáltatják ehhez a felfedezéshez – nem annyira a távlatot, mint inkább – az értési közeget. Tekintve, hogy Vitéz György már az ötvenes évek végén érett szövegeket hozott létre, s a hatvanas évtizedben már a mindmáig lényegileg érvényben lévő alkotásmódja szerint írta verseit – legalábbis szelíden felvetődik a recepcionális megkésetttség, illetve az „irodalomtörténeti” elsőbbség, de legalábbis egyidejűség és kölcsönhatás kérdése. Mennyire tetszetős is lenne, ha egyes, igencsak kanonizált és Vitéz Györgynél többnyire fiatalabb pályatársaknak az övével nagyfokú rokonságot mutató vagy talán egyenesen „azonos” poétikai eljárásait érintő szakirodalmi elemző stratégiák és megoldási kísérletek amúgy emberesen vissza-vagy ráfordítódna a vitézi teljesítmény egyes momentumaira! Természetesen nem valamiféle absztrakt és befogadástörténetileg visszamenőlegesen érvényesíteni kívánt „igazságszolgáltatás” értelmében, ami nemcsak túlzás lenne mindazonáltal, hanem értelmetlen és hiábavaló kritikai gesztus is, ám annak szándékával, hogy bizonyos

szövegalkotási módok alkalmazásának és jelentésképzési lehetőségeknek, illetve ezek felismerésének generációs-szakmai áttételei és elágazódási pontjai az eddiginél jobban vagy egyáltalában lát(tat)hatóvá válnak.

Hatalmas hát a felelősség, ugyebár mégiscsak műtétről, odaműtétről van szó. De van hely a háború utáni magyar költészetben bőven. És legelső a páciens érdeke, a szerte mindenfelé okozott sebeket pedig feltétlenül össze kell öltetni. Egy bizonyos minőségi szint felett ennyi minimum jár. Vagyis: a műtét, bárki is végzi el, sikerre számíthat. Hippokratészi esküje a Kánon jurátusi fenyegetésének fényében pedig hangozzék így a beavatkozást végző Interpretációnak: „Az igazat, csak az igazat, de *csak* úgy, ahogyan látjuk...!” Az eme esküvésbe foglalt alapelv szubjektívizmust sejtet, akár talán még extravaganciát is. Ám maga a választott-feldolgozott líra, a páciensi „korpusz” eleve radikális. A tradicionális irodalomértés szerint eléggé veszélyeztetett ahhoz, hogy időnként konzíliumot kelljen összehívni ügyében (ez a szakirodalmi vélekedések bevonását jelenti), illetve hogy (szellemi) hozzátartozókat, barátokat engedjenek a műtőágy közelébe (világ-irodalmi viszonyrendszer, esetleg „nemzedéki” besorolás). Ráadásul a diagnózisok (vagy a látlet-felvételek és -értékelések) komplex beavatkozást előlegeznek, az értelmezés – legalábbis a szellemi virtualitás szintjén – maratoni hosszúságú műtétjét készítik elő. Csak a „javallatok” maradnak majd el a hazabocsátáskor. A páciens tulajdonképpen nagyon rendben van, hagyják hát békén.

(Mérhetetlenül fárasztó ez az orvoslási, kórházlási hasonlatolás, melynek kiterjesztett rendszere természetesen sántít. Maga a „beteg” azt mondhatná erre – vagy talán mondja is valahol?! –: „Minden hasonlat sánta.”)

Vitézismeret

Amennyiben a bevezetőben említett „szatirikusságot” közelebbről is meg akarjuk ragadni, akkor a teljes munkásságot, a költői jelenlét emblemikus gesztusait és momentumait tekintve megállapítható, hogy Vitéz György nyelvtudatos, nyelvkritikus, „szóvicceskedő” beállítottságú költő. Mítoszromboló, polgárpukkasztó, anti-bensőséges irányú. A „radikális” jelző tehát – bár időszakonként valamelyest eltérő előfeltételezettség alapzatán – különösebb megszorítások nél-

kül alkalmazható életművének csaknem egészére. *Csaknem*, mert azért ő sem menekült meg bizonyos kezdeti és dalló típusú romantizmustól. Sok pályatársától eltérően azonban nem hagyta ki összegyűjtött munkáinak kötetéből – a bibliográfiai-textológiai értelemben „első” és leginkább kulcs-jellegű könyvből (*Az ájtatos manó imája. Összegyűjtött versek*, 1991) – ezeket a darabokat, hanem bátran és nyíltan és problémátlanul felvállalta őket. Noha ezt az információt később szándékoztam csak az Interpretáció tudomására hozni, már itt el kell ezért árulnom a szerzőről, hogy végzettsége szerint pszichológus (sőt: pszichiáter), s ilyen minőségében (amint azt a dalromantika jóformán freud-analitikus nem-elrejtése bizonyítja) nyilvánvalóan saját esendőségeivel is megfelelően tud bánni a másokéi mellett. Dokumentálja magát mintegy, ami legalábbis „avantgárdgyanús”.

Vitéz teljesítményének megítélése már a kezdetekre tekintve is főként az *avantgárd* felől történik a szakirodalomban. Ugyanakkor valójában azt a kérdést érdemes feltenni, vajon Vitéz György munkásságának alakulása mennyiben kerül tényleges átfedésbe az avantgárd hagyományt a hetvenes-nyolcvanas években felújító törekvésekkel, csoportokkal, poétikákkal, vagy mennyire csak érintkezésben áll velük. Akárhogy is, mivel ennek a tradíciónak a továbbvitele jelentős részben és a leginkább emblematikus módon a nyugati magyar emigráció gyakorlatában zajlott le, itt kell nyomatékosan említést tenni alkotónk úgynevezett nyugati magyar szerző mivoltáról.

Ez a nyugati magyarság anyaországi viszonylatban befogadási akadályként is felfogható. „A nyugati emigráció – írja általánosságban Vitéz György 1998-as verseskönyvéről szóló recenziójában Papp Endre – [...] perspektívá[já]ból a hazai és különösen egyes népszerű kisebbségi írók, költők által reprezentált irányzat elmaradottnak, anakronisztikusnak, a politikai berendezkedés és ideológiai zártság nyomait magán viselőnek látszott. [...] A hazai irodalmi élet sem maradt azonban adós. A rendszerváltást megelőző évtizedek nyugati irodalmi terméséből itthon [...] [a] szépirodalmi produktum [...] nem keltett különösebb feltűnést.” (*Megállni a megértésnél*, 2001) Maga Vitéz György „hiányzó” vagy „elveszett” nemzedékként beszél egy interjúban a sajátjáról, s minduntalan a szabadságról elmélkedik, a szó társadalmi, egyszersmind poétikai értelmében is. Az emblematikussá tett nyelvi játékosság – amely azonban világszemléleti konzervativizmussal társul nála – ennek (lenne) stiláris-retorikai közege.

Vitéz György

1933-ban született Budapesten – áll róla egyébiránt az Interpretáció kezébe adott, a „körtörténetet”, az egzisztenciális előzményeket feltüntető egészségügyi kartonon. – 1957 óta él Kanadában. 1972-ben doktorált Montrealban pszichológiából, dolgozott kórházban, utóbb pedig pszichiáteri magánpraxisa mellett oktatott is a Concordia Egyetem pszichológiai tanszékén. A hatvabnas–hetvenes években emblematikusan a párizsi Magyar Műhely munkatársai közé, a lap tágabb alkotói köréhez tartozott; ennek közreműködésével jelent meg első három verseskötete. Ez a szakmai kapcsolat máig meghatározónak vehető tájékozódására, költői aktivitására nézve, azonban nemzedéke amerikai, kanadai magyar alkotóinak társaságában is igyekezett önálló szellemi mintázatot kialakítani. 1981-ben András Sándorral, Bakucz Józseffel és Kemenes Géfin Lászlóval együtt elindította az Arkánium című folyóiratot, amely társszerkesztésében 1997-ig működött. Versei Magyarországon főként az Alföld, az Életünk, a Kortárs és a Jelenkor hasábjain látnak napvilágot. 1999-ben Kassák Lajos-díjat kapott. A szerzői főhős különleges léthelyzetre és alkotási körülményeire való tekintettel némely biográfiai-historiográfiai összefüggés felvillantása sem felesleges – amolyan röntgen-átvilágítás gyanánt (a háború előtti felső-középosztálybeli értékrend transzformált továbbvitele, lateiner műveltség, foglalkozása tanulságainak művészi felhasználása). Az értelmezett szellemi közeg, szerzői műveltségtípus és nyelvalkalmazás vonatkozásában mindebből

legfontosabb és mindennek jelképes érvényű foglalata talán a stiláris latinizmus. A megszólalás, a beszédaktus gyakorta hangsúlyosan műveltségi fordulatokba ágyazottan valósul meg alanyunknál.

Külsődleges adatok ezek, mégis elengedhetetlen adalékként szolgálnak a „költői pálya” legalább többé-kevésbé összefüggő ívének megrajzolásához.

Ideiglenes „beavatkozás”

A szarkasztikus iróniájú, szentségtörően profán költőként számon tartott Vitéz György első kötetében (*Amerikai történet*, 1975) találhatók tehát romantikus nyomelemek (főként a *Dal* című ciklusban). Mint minden nyomelemre, rájuk is igaz ugyanakkor, hogy adott körülmények között éppenséggel ki is ürülhetnek a szervezetből. Nincs ez másképp a Vitéz-lírának a kezdetektől a nyolcvanas évek második feléig terjedő szakaszánál sem, amelyet tulajdonképpen ezen az alapon lehet osztályozni, egyben valóságosan az avantgárd perspektívájába állítani. Vagyis az *Amerikai történet*nek a *Dalon* kívüli részeiben, továbbá a már említett összegyűjtött kötetet megelőző másik kompozicionális jellegű, tehát kisebb lírai darabokból összeálló – sorrendben egyébként harmadik – verseskötet (*Jel beszéd*, 1982) és a gyűjteményes kiadásban ciklussá egyneműsített egyéb heterogén verscsoportok (a *Mítosz*, *Áprilisi sorok*, *Moebius-szalag*, *Kismagyar ábécé*, *Arkánium* feliratú könyvrészletek) anyagában végbemenő elmozdulás ennek a szempontnak, az avantgárdságnak a mentén mérhető legpontosabban, azaz kézenfekvő, hogy a fentieket együttesen felvonultató gyűjteményes könyv szövegi linearitásán végigpillantva igyekezzen az ember tetten érni a változást, s ebből a folyamatból kiemelve tárgyalja az attól eltérő második kötetet.

A *Missa Agnostica* című, sorrendben második, 1979-ben megjelent Vitéz György-kötet poémaszerű hosszúversként egyetlen nagyobb szöveget képez meg. Ennek a műnek a nyomán veszi kezdetét a valóságos magyarországi recepció, egyben ekkor, a nyolcvanas évtized elején figyel fel a kritika a Kanadában élő költő jellegzetes humorára, metsző, intellektuális, fölényes műveltségre támaszkodó hagyománykritikus beállítottságára és nyelvreflexív stíljére. Szakolczay Lajos felfedező lelkesültségű írása „hatalmas nyereségként” könyvel el e „versszimfóniát” (*Dunának, Oltinak*, 1984).

Amúgy „a *Missa Agnostica* bilingvis szövege két korpuszból integrálódik: a latin misetextus mondatait magyar nyelvű kommentárok kísérik” (Balogh Piroska, „Szavakban fölfejteti”, 2002). Legelmélyültebb elemzője, Kemenes Géfin László a „vallás- és magyarságbírálat” együttes és komplex érvényesülésében fedezi fel a mű legfontosabb és szelíden forradalminak vehető szemléleti-tartalmi sugallatát, ahol az erős bíráló hajlam az emigrációs lét nyugati perspektívájából látszana igazán (*Az örökös fájdalom partján*, Kortárs, 1995/10.). Szakolczay a munka műfajilag értett kísérletező jellegét ismeri el, s ezzel lényegében az avantgárd-ságnak adózik elismeréssel. Más értelmezők ellenben – nem utolsósorban etikai vagy éppen tradicionális szellemi alapon – súlyosnak vélt problémát jeleznek, ami nem más, mint az állítólagos kereszténység-kritika vagy áhítat-gyalázás, vallás-kifigurázás. Ami pedig ilyen sarkítással nyilvánvalóan túlzó jellemzés, lévén nem annyira a radikális/ateista egyház-tagadás szervezi a poéma beszélőjének modorát, mint inkább az egyes történeti konkrétumaiban problémásnak és éppen ezért veszélyeztetettnek látott „európai-keresztény kultúrkör irányában” (Balogh Piroska) érzett aggodalom, s megjavításának (ha nem is éppen megreformálásának!) szándéka.

Vitéz verseskönyvei a rendszerváltozás óta immár kivétel nélkül Magyarországon jelennek meg. Új orientációt igényel az e három újabb kötet anyagában való eligazodás. Balogh Piroska az 1998-ban megjelent ötödik kötet, a *Haza Tér És* kapcsán valamiféle fordulópont elhagyását érzékeli „az előző kötetek újraolvasása után kirajzolódó poétikai felfogáshoz képest”. S valóban, az itt található szövegek összessége az ún. „hazafias költészet” hagyományának felszámolásához fűzött reflexió-sorozatként érzékelhető. E majdhogynem „lappangó”, lassan kibontakozó változás dokumentálódása (a negyedik és az ötödik versgyűjtemény között a kilencvenes évek abszolút szabad közegében hét év telt el) marad aztán jellemző máig. Stílárisan vagy a használt jelközeg határainak átlépése szempontjából óvatos, leginkább csak a sortipográfia finoman jelentésszétoszó önkisiklatásaival operáló, alapjában még mindig avantgárd-gyökerűnek nevezhető rendhagyás keveredik errefelé esetenként „az életvilág dolgaitól elegánsan távolságot tartó magatartás mintáival” (Papp Endre), amelyeket az antropológiai megrendültség lenyomatainak ugyanúgy tarthatunk, mint a megsemmisítő iróniájú játékosság cizellált képleteinek. Igazi változást nem hoz ebben a *Confabulatio mystica*

(2001) összeállítása sem, legfeljebb itt már a címben emblematikusan és ünnepélyes latinsággal reprezentálttá válik az a legkésőbb a harmadik kötettől igen erőteljesen érvényesülő beszédaktusos nyelvi szubsztrátum, amely egyre inkább a versszövegek megkerülhetetlen magját alkotja. Alanyiség, egyéni, magyar kultúrkörnyezet a titokzatos hatalmú mesélés/elmondás révén nemhogy pusztán „kozmozopolita” hatásúgarúvá, de egyenesen végső módon egyetemessé válik a címadó írásban: „A pénznegyedben laktam annak idején, a Fillér utcában, / amit a Garas utca szelt át – a Forint utca párhuzamosan, / meg a Pengő utca haránt. S itt laktak a lányok is: / Álóé Vera, Herefojtó Aranka, Ferdület Éva, Titkos Ara és, igen, / Ötőrai Bea, pongyolában, mellbimbójával; azzal kezdte, igen, / dörzsöld meg, mielőtt a szádba veszed, úgy keményebb”. Ez a folytatásban meglehetősen frivol, jelentésileg az „everyone”/„Jedermann” kategóriáját feljászó szabadvers már-már egészen a prózahatárra sodródik, és a sortagolás önkéntelen szaggatottsági momentumai révén minduntalan kizökkent még – mellesleg andalító lüktetésű – profán monotonijából is. Kísérleti munka a javából. Amint a *VÉGjáték* kötet (2004) legtöbb darabja ugyancsak az, legfeljebb bennük az időközben komollyá lett életkor jogán, és megint csak a kötet címének megfelelően, kap szót jobban az az alanyiség, amelynek korábban egyszerűen neoavantgárd dokumentativitás lehetett még a neve (pl. *Rendhagyó, Családi körszelet, Tánomás-templom, Két álom*). A személyesség új eluralkodása sajátos visszahajlást jelent a pályakezdés dalszerű közvetlenségéhez és romanticizmusához: végsőkéig letisztult puritánság jelenik meg ezzel a posztmodern keretén belül, de legalábbis annak korszakháttere előtt.

Zárójelentés

Nekünk, filológiai orvosoknak egyáltalán nem mindegy, mikor kel fel a páciens a műtőasztalról: műtét után-e csak, avagy már műtét közben... Gyógyászati hasonlatrendszerünknel maradván az utóbbi eset forog fenn, ha magától a szerzőtől – aki ezúttal kolléga – vagyunk kénytelenek idézni valamit befejezőleg, amúgy igazán megvilágítólag: „Nem tudom, mennyire »domináns« verseimben az irónia. A világot azonban [...] olyan abszurd színjátékként észlelem s érzékelem, melyben legtöbbünknek csupán statisztaszerep jut. Esetleg

rugdalózhatunk a balettkarban, vagy kornyikálhatunk a kórusban. Gyakran rémült nézői vagyunk ennek a komédiának, mely minden, csak nem *divina*.”

Hát, igen. Most hazabocsátjuk – sose fájjon a szíve! –, de aligha-nem rövidesen újra találkozunk, doktor úr!

ZSÁVOLYA ZOLTÁN